

оваа основа. Самата определба на „оперативните сфери“ останува нејасна: ако Огнот е оперативен во физичката природа, човечкиот организам и душата, тогаш која е сферата на Логосот? Марковиќ одговара: „Светот околу нас“(!?).

Во понатамошниот текст и покрај извесни колебања, Огнот многу почесто е употребуван во значење на супстанција, подлога на светот, како што е истакнато и во насловот на поглавјето кое го содржи коментарот кон односните фрагменти. Уште повеќе, во коментарот кон познатиот фрагмент за „вечно-живиот Оган“ (овдека 51) овој му е подреден на трет принцип — Мерка: „Оној што е одговорен за вечното постоење на светот како ред и законитост е всушност вечно-живиот Оган, кој што се покорува на принципот на Мерката“ (стр. 123). Конечно, во наводот што следува, горепредложениот дуализам Логос — Оган како да го препушта местото на еден нов пар, Логос — Мерка: „Како некој закон на одржување на материјата и енергијата во природата, тој принцип на „Мерка“ е всушност причина на единство, рамнотежа и регуларност на физичкиот свет, а не општата супстанција Оган“ (стр. 122).

Интресно е толкувањето на заклучниот дел на споменатиот фрагмент (51), според кој светот е „вечно—жив Оган кој со мерка се пали и со мерка се гаси“. Разоткривајќи го коренот на распространетото толкување на овој фрагмент во смисла на еден периодичен светски пожар (ekrug̃sis) во интерпретацијата на Аристотел, Марковиќ го спротивставува својот став според кој „изразот metra . . . metra („оган кој со мера се пали и со мера се гаси“) може да одразува само еден процес кој вечно се повторува широм светот — во мали количества“ (стр. 125).

Во прилог на ваквото толкување авторот духовито додава дека кога светот само еднаш би доживеал ekrug̃sis (општ пожар) како што тоа го долушта Аристотел, тогаш веќе не би можел да се вика „вечен свет“, туку „вечен пепел“.

Во контекстот на определбите на Огнот, коментирани се и фрагментите посветени на душата, додека повеќесмислениот и контрадикторен поим за бога покажува дека делото на Хераклит не е лишено од противречности, особина која треба да го наведе на претпазливост секој истражувач.

Оваа помисла повторно нè навраќа на една констатација што Марковиќ ја истакнува на неколку места во книгата. Таа се однесува на самите граници до кои можеме да одиме при интерпретирањето на философијата на мудрецот од Ефес:

„Ние денеска одвај поседуваме 10—20 проценти од Хераклитовата оригинална збирка на философски афоризми. Сочуваните камчиња не дозволуваат реконструкција на целиот оригинален мозаик. Големи дупки зјапат помеѓу поединечните групи на фрагменти. . . Според тоа, сите обиди на модерните научници да го реконструираат оригиналот на Хераклитовиот спис врз основа на сочувваните фрагменти се однапред осудени на пропаст“ (стр. 217 и 21).

Трудејќи се да остане верен на оваа идеја водилка, Марковиќ го врзува своето излагање во начело за секој определен фрагмент поединечно, ретко дозволувајќи си пошироки воопштувања. Токму поради таа своја основна интенција, книгата на моменти се претвора во страсна потрага по автентичниот Хераклит од Ефес.

Примено на 15. 10. 1984

Вийомир Мишевски, Скопје.
Филозофски факултет

PIERRE CARLIER, *La royauté en Grèce avant Alexandre*, Études et Travaux VI. Groupe de recherches d'histoire romaine de l'Université des sciences romaines de Strasbourg 1984, str. XIV и 562,4 karti, 6 crieži, 4°.

Иако кралското уредување во грчкиот свет не е главен ни типичен облик на владеење, сепак е доминантен од крајот на Бронзениот период сè до 3-от век гред н. е. Дешифрирањето на линеарот Бе кое откри дека микенските кралтга се грчки, ја покажа важноста и времетраењето на ова уредување дотогаш познато само преку поемите на Хомер. Темата на студијата е кралското уредување, а не монархијата, бидејќи овие два помја во грчкиот свет се сосема

различни, што е образложено во Уводот. Терминот *basileus* не служи само за означување на кралот, туку и на еден од годишните магистрати, а во множина означува членови на Советот. Грчките теоретичари од 4-от век ни даваат две форми на монархија: кралство и тиранија. На модерниот термин монархија повеќе ѝ одговара тиранија. Заради неадекватноста во преводот на современите јазици, најдобро е да се користат оригиналните изрази. Во Уводот е разјаснет и методолошкиот пристап кон работата, а на почетокот на секоја глава е поставен проблемот во сета ширина со изнесување на сите претходни мислења и хипотези. Методолошкиот пристап кон проблемите е јасен и современ: Авторот подеднакво ги користи сите видови на извори обрнувајќи посебно внимание на материјалните, чијашто улога во постариот период е преодминантна.

Студијата ја започнува со микенскиот период при што одбележува дека досега откриените околу 5000 плочки (1200 во Пил, повеќе од 3000 во Кнос) биле напишани од стотина писари во Кносос и 30 во Пил. На чело на оваа администрација е кралот *Wa-na-ka*. Преку неа тој има директна контрола на производството и даночниот систем по углед на источните монархии, но за разлика од нив не е обоготворен иако е врховен свештеник и не се нарекува господар бидејќи кралството е вид на привилегија. Придружниците на кралот т. нар. *e-qi-e-ta (heqetai)* се припадници на аристократијата и делумно наследни, но не се именувани од кралот иако одговараат пред него.

Анализирајќи го Хомеровскиот период авторот се залага за историчноста на поемите бидејќи описот на институциите е резултат на одредена политичка идеологија и мора да е заснована на историски модели. Одговорот може да се најде само со анализа на текстот, пред сè на Хомеровиот речник за означување на авторитетот. Најчест и најблизок термин до денешниот поим за крал е *anax* или *basileus*. Титулата *anax* (микенско *wa-na-ka*) во Илијадата е употребен 149 пати, од кои 49 за Агамемнон. Многу е ретка во множина и првенствено се користи за богови и господари на *oikos* или на роб (Одисеја), в. *Appendix I*, стр. 215—221. Терминот *basileus* се среќава во sg. и pl., но никогаш за божество ниту за господар на *oikos*. Се работи за наследни шефови (околу 300 во двете поеми) водачи на политички заедници. Тој е употребен 67 пати, в. *Appendix II*, стр. 222—230. Во множина означува советници *boulephoroi*. Ги има два вида: постари, кои во Троија се наречени *dēmogērontes* и помлади, советници—борци. Овие најугледни, најмоќни и најхрабри, имаат право на учество на банкети кај кралот и на еднаков дел на пленот, а за посебни заслуги и *temenos* од народот што е дијаметрална разлика од феудализмот, каде што дарител на имотите е кралот. Најголем *temenos* има кралот кој добива и вид порез од народот наречен дарови, за потребите на жртвување и за гозби на советниците и гостите. Тој испраќа и прима преговарачи и ги формулира пораките и одговорите по расправата во Советот и во присуство на народот. Народот „гласа“ со викање. *Basileus*-от е врховен војсководач, донесува стратешки решенија, има право на живот и смрт на бојното поле, врши смотра на трупите, но не мора да учествува во битките. Тој е командант на Ахајската војска бидејќи е *basileotatos*, најмоќен и има панхеленска моќ веројатно според моделот од микенско време. Најблиски паралели има со хегемонијата на Филип II. Судството е привилегија на група аристократи и е ознака на социјалниот статус (држење на скиптар во рака), но има и колективни репресалии (пинчувања), слични на оние за предавство во Македонија. *Hetairoi* се придружници на хероите и кралот во борбата. Исто како и во Македонија ги има два вида: сраници кои му должат сè на кралот и аристократија во служба на кралот. Во Собранието право на збор имаат само советниците, а народот одобрува со викање, или во спротивно молчи. Последен збор има кралот, кој решава сам но јавно, а не преку посредници како на Блискиот Исток. Затоа ова уредување може да се земе како преодна форма меѓу автократските монархии од бронзениот период и магистратурите во класичниот. Авторот е против терминот племенско кралство, бидејќи фила кај Хомер значи пред сè народ. Тој предлага термин аристократско кралство кој ја асоцира врската меѓу кралот и аристократите—басилевси. Нивни главни белези се храброста и мудроста. Ниеден од нив не е нај во сè

(одраз на сваќањето за несовршеноста на човекот) вклучувајќи го и кралот со што се разликува од ориенталната и хеленистичката концепција за кралството. Подбунувањата се безуспешни — пропаганда за послушност, која е осигурана од боговите: непослушните се казнуваат, кралот индиректно преку хероите (повлекувањето на Ахил од борбата). Со оглед на тоа дека монументалната композиција на Илијадата е речиси за 4 века помлада од опишаните настани, дошло до модификација на прикажаниот политички модел. Од микенските елементи задржано е бронзеното оружје, а од постмикенските иницијерацијата. Споредувањето на микенското и Хомерското општество врз база на еповите и линеарот Бе е деликатно заради хетерогеноста на документите. Јасно е дека се работи за два различни система: Микена е произведен центар со систем на даноци, а Хомерското општество нема даночна администрација и *oikos*-от е аристократски. Заеднички црти се *anax*-от и *temenos*-от. Ова покажува дека историскиот модел на Хомер не е Микена туку еден подоцнежн претходник на Хомер. Според М. Finley тоа е т. нар. Темен период од 1151—800.г. Најраширен облик во архајскиот период е кралството кое веројатно му послужило како модел. Во Илијадата се дадени конфликтите меѓу Агамемнон и хероите, но се инсистира на легитимноста на кралската власт. Во Одисејата која е нешто помлада конфликтот е појак со што се навестува тиранијата.

Во периодот од 13—8-от век нема пишани документи. Традицијата и материјалните извори покажуваат осиромашување и затворање во себе во 11—10-от век. Го нема повеќе терминот *anax*, туку само *basileus*. Во поголем дел на Пелопонез на крајот од доцно хеладскиот период (НР III C) и во протогометрискиот период населбите се напуштени. Со новото населување, нова керамика, нови жители (дорска миграција од северозапад — Епир) кои не го познаваат системот на дворци. Истото го покажуваат и погребните обичаи: повторна појава на гробови—чисти ресурекција на мезо—хеладските обичаи напуштени во микенско време. Дека миграцијата доаѓа од Епир доказ е тоа што таму нема прекин во овој обичај. По сиромаштијата и демографската криза грчките заедници се стабилизираат, материјалните извори покажуваат напредок и зголемување на населбите од 9-от век наваму. Се јавуваат градови по пат на синоикизам. Ј. Андреев сугерира постанок на Советот од базилевсите на секоја населба, од каде што доаѓа нивното име, а не затоа што останале *basileus*-и. Изгледа дека еден од нив се наметнал како врховен, пред сè за воени потреби и за држење во покорност на покорените (периците во Лаконија). Од 9-от век паралелно со градовите се формираат *ethne* преку федерални кралства (Ахаја, Аркадија, Тесалија) кои не опстојуваат (освен Тесалија) или се претвораат во религиски. На кралството му се заканувале автократорските тенденции од кралот и ривалството меѓу аристократијата и советниците. Политичкиот идеал на Илијадата е да се одржи рамнотежа со потчинување на кралот без оглед на неговите недостатоци, бидејќи неговата власт е од Зевс, но во исто време кралот се советува да ги слуша мудрите и почитува храбрите.

Во 8 и 7-от век аристократијата со помош на народот ја организува моќта на кралот, а традицијата за појавата на *hybris* кај кралевите укажува на нивниот обид за воспоставување на апослутен авторитет и на анти—кралска пропаганда. Ни повторните контакти со Блискиот Исток, ни појавата на писмото не доведува до зацврстување на кралствата. Се дава предност на „коллективно“ раководење, до кое доведува изумот на гласање и холпитската реформа. Прифаќањето на системот за гласање го прави постојењето на кралот изlišно. Со новиот начин на борба — фалангата — се намалува водечката улога на хероите. Кралот во антиката нема поткрепа од народот, затоа се подвлекува религиската предност и херојското потекло. За 8 и 7-от век карактеристична е *stasis* за земјиштето, што овозможува натрупување на богатства и појава на тиранија. Од 7-от век покрај *basileus* се јавува нов термин *tyrannos*, кој асоцира моќ и богатство, а од 6-от век добива пејоративно значење. Во 5 век веќе секоја монархија е тиранија (владее пред сè со сила и моќ и покрај евентуални симпатии. Значајно е дека ни една тиранска династија не се одржала повеќе од три генерации). Владетелот може да биде *tyrannos* иако

не е узурпатор на власта. Така македонските кралеви се означуваат и со двата термини. Авторот подвлекува дека терминот *ширанин* никогаш не е титула (не се јавува во voc. sg.) Нему му се обраќаат по име или со *basileus*, што покажува дека не се работи за два типа на монарси, туку за два аспекта на монархија. *Basileus* асоцира чест и сувереност, додека *ширанинот* — моќ. Во 4-от век се јавува опозиција на термините: кралството е позитивна форма на монархијата која ги гледа интересите на народот, додека тиранијата е дегенериран облик, зашто се држи на власт со наемна војска и го брани личниот интерес. Според Аристотел (*Pol.* V, 10) *basileus*-от е претставник на елитата и заштитник на нејзините интереси, а *ширанинот* е од народот против елитата и ѝ претходи на демократијата. Денес во науката е општо прифатено дека тие придонеле за уривање на аристократската власт и појава на демократијата и дека античката осуда на тиранијата е одраз на аристократските предрасуди. Паѓањето на тиранијата значи победа на колективното решавање. Режимот во кој сите се робови освен еден, добар е само за варварите.

Во делово најдетално се обработени класичните кралства на Атина и Спарта за кои има најмногу податоци. Со разгледување на трите исклучоци во Спарта, Авторот докажува дека правилото на примогенитурата се применува секогаш и тоа наназад сè додека не се дојде до најкралската личност, која е најблиска на последниот крал. Типично е што кралот нема надворешни знаци на власта, но според укажаната чест посебно во погребните обичаи има сличности со Хомерските кралства. Од 5-от век осетно е намалена власта на кралот со воведување на *probouleuma* и пет *ефори* кои не ја укинуваат *гиархијата* ниту ја сведуваат на обична чест, туку само ја контролираат. Индикативно е споредувањето на Цицерон со народните трибуни во Рим. Потеклото на *гиархијата* го осветлува преку легендата за близнаците, митот за Диоскурите (по 506 г. кога во бој оди само еден крал, Диоскурите се претставуваат одделно) и двете кралски куќи. Со право смета дека *гиархијата* не е колективна магистратура, пред сè заради тоа што не е изборна ни временски ограничена, туку е наследна, а ни должностите не се секогаш колегијални. За разлика од Спарта чиштите кралеви од 6-от век се историски личности, сите Атински кралеви се митски. И овде имало две кралски куќи но еден крал. Во најстариот период потврдена е и *басилина* со главна улога во мистериозните жртви (*Antesterion*), но од 4-от век тоа е само антропоним. *Basileus*-от имал пред сè религиски функции и судски за хомциди. Со укинувањето, неговите функции се делат на три магистрати (*басилевс*, *јолемарх* и *архон*—*ејони*) што значи премин кон олигархија. Кралството во грчкиот свет е наследно (Спарта сè до 3 век), но во класичниот период во најголем број на градови се работи за годишни магистрати. Најверојатно е дека сите грчки *basileus*-и имале религиски функции (учество во најстарите култови—во најтајниот дел, кои се во врска со здравјето и напредокот на градот) задржувајќи така дел од магиско—религиската моќ на митските кралеви. Судските функции им се од доменот на религијата, зашто нивното судење значи чистење на градот од пролеаната крв. Воените функции ги имал исто така заради магиско—религиската моќ, која била залог за успех и победа.

Авторот ја применил и методата на картирање на кралствата при што нема поклопување со дијалектите ниту нивна подеднаква застапеност во грчкиот свет, што укажува на неадекватноста на етничкиот критериум во проучувањето на политичката историја. До Тројанската војна и непосредно по неа, династиите се „херојски“. По војната, со миграциите доаѓаат нови династии кои се задржуваат сè до крајот на кралското уредување. Новите династии речиси секогаш се туѓи: кај Дорците Хераклидите, кај Јонците Нелеидите, но со херојското потекло се разликуваат од народот — идеолошко оправдување на власта. Поетската традиција за овие миграции и династии од 8—7-от век е направена заради потребата да се пополни празнината меѓу епските—херојски и пост-херојските династии и да се објасни зошто тие не владеат во архајска Грција, псеудо—историска конструкција со пропагандна цел и желба за кохерентност на минатото. Во 8—7-от век имало свест за прекиниот меѓу херојските и архајските кралства и чувство за декаденција (споредбата на Хесиод меѓу херојската и

расата на железното доба). Со пропагандата туѓите династии стануваат автохтони и наследници на локалните херои, што не значи дека овие псеудо—историски конструкции се чиста измислица. Тие би ни биле нејасни кога не би знаеле за миграциите кои се археолошки многу добро потврдени, што од друга страна не значи дека се нивен верен одраз. За разлика од херојските епови оваа традиција не е панхеленска. Времетраењето на кралствата е различно: некаде се смета ни многу рано (критски градови), во најголем број се задржале се до 8-от век во Кирена до 5-от, во Спарта до 3-от век, додека Платеја никогаш немала кралско уредување. Авторот ја покажува неискривноста на најраширеното гледиште на модерната историографија за исчезнување на кралствата по мирен пат. Текстовите од 4-от век за безбожност на последните кралеви, за династичките борби и ограничувањето на власта, не се филозофски фикции за пополнување на празнините, туку одраз на реалноста. Смета дека најчеста преодна фаза меѓу наследното кралство и другите системи на владеење е кралската олигархија која ја поделила кралската власт меѓу себе. Со детална анализа на кралското уредување убедливо ги отфрла старите теории за апсолутизмот на микенските кралеви и за феудалноста на Хомеровското општество. По паѓањето на микенската цивилизација има прекин сè до архајските кралства но преку кралската магистратура во класичниот период (зборот *basileus* не бил исклучен од речникот на Грците и не добил пејоративно значење како римскиот *rex*) и освојувањата на Александар Македонски се доаѓа до хеленистичките монархии. Континуитет има во институционален поглед (*temenos*) и идеолошки (сваќањето дека кралството е привилегија). Хомеровското и архајските кралства се различни од микенските и хеленистичките кои се потпирале на бирократска администрација и оделе кон апсолутизам. Најоригинален е Хомеровското: решенијата на кралот добиваат на тежина со мислењето на старците и присуството на народот. Агамемнон го добил кралството од боговите кои не му дале видовитост и енергија, па затоа треба да се советува со помудрите. Спротивно на Перикле кој има авторитет без моќ и ги инспирира решенијата на народот, Агамемнон има моќ да решава но со инспирација од другите. Секоја негова самостална идеја е катастрофална. Хеленистичките монархии пак, се произлезени од македонската хегемонија на Предниот и Средниот Исток и се објаснуваат со приврзеноста на Македонците кон кралството и омиленоста на монархијата на Истокот.

Богата со библиографски податоци, книгата претставува синтеза на кралското уредување кое пред тоа беше парцијално изучувано и во сенка на демократското уредување на полисот. Со анализа на кралството од неговата прва појава сè до хеленистичкиот период истакнати се континуитетот и важноста на ова уредување, потврдени пред сè со материјалните извори и линеарното Бе писмо. Заради ова, книгата претставува вреден научен придонес и драгоцен помош за наставниците по историја на високошколските установи.

Примено 17. IV 1985.

Наде Проева, Филозофски факултет
Скопје.

ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΛΑΞΕΥΤΟΙ ΤΑΦΟΙ ΒΕΡΟΙΑΣ, ΑΘΗΝΑΙ 1980 ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 28;

208 σѝраници ѝексѝ, 9 ѝлана, со резиме на англиски и ѝермански ѝазик,
HELLENISTIC ROCK CUT CHAMBER TOMBS AT VERIA; HELLENISTISCHE FELS-KAMMERGRABER IN VEROIA

Публикацијата на С. Другу и Ј. Турацоглу претставува монографски приказ на пет хеленистички гробници клесани во стена од таканаречениот тип „македонски гробници“. Ископувањата на гробовите од Вероја, град сместен во просторот на античка Македонија близу до Ајге, раната престолнина на македонските владари северно од левиот брег на Халиакмон, се изведувани со прекини во периодот од 1940 - 1979 година.